

ZAFER AHMED TEHÂNEVÎ

mamlamış ve *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ın önceki beş ciltlik baskısına VI-VIII. ciltler eklenerek eser tamamlanmış şekliyle yayımlanmıştır (I-VIII, Lahor 1419/1998). Ahmed Hüseyin İsmâil Hüseyin, *Menhecü telâmîzi Hakîmi'l-Ümme Eşref 'Ali et-Tehânevî fi't-tefsîr Kitâbü Ahkâmü'l-Kur'ân nemûzen* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1432/2011, Amman Câmiatü'l-ülûmî'l-İslâmiyyeti'l-âlemiyye). 3. *Qavâ'id fi 'ulûmü'l-hadîş* (bk. bibl.). Zafer Ahmed'in Urduca olarak kaleme aldığı eserleri de şunlardır: *el-Qavlü'l-metin fi'l-ihfâ'i bi-âmin*, *Şakku'l-ğayn 'an hakki ref'i'l-yedeyn*, *Rahmetü'l-Kuddûs fi tercemeti behceti'n-nüfûs*, *Fâtihatü'l-ke-lâm fi'l-kırâ'ati halfe'l-imâm*.

BİBLİYOGRAFYA :

Zafer Ahmed Tehânevî, *İ'lâ'ü's-sünen* (nşr. Muhammed Takî el-Osmânî), Karaçi 1415, neşredenin girişi, I, 24 vd.; a.mlf., *Kavâ'id fi 'ulûmü'l-hadîş* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Kahire 1417/1996, neşredenin girişi, s. 8 vd.; a.mlf., *Câmi'ü ehadîşü'l-ahkâm metni İ'lâ'ü's-sünen*, Karaçi 1421/2001, neşredenin girişi, I, 3 vd.; Mevdûdî, *Fetvalar* (trc. Mahmud Osmanoglu – A. Hamdi Chohan), İstanbul 1992, I, 251 vd.; Halid Zaferullah Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Şâh Velîyullah ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 222-227, 237; Ahmed Hüseyin İsmâil Hüseyin, *Menhecü telâmîzi Hakîmi'l-Ümme Eşref 'Ali et-Tehânevî fi't-tefsîr Kitâbü Ahkâmü'l-Kur'ân nemûzen*, Amman 1432/2011, s. 48 vd.

EBUBEKİR SİFİL

ZA'FERÂNÎ

(الزعفراني)

Ebû Ali el-Hasen
b. Muhammed b. Sabâh
el-Bağdâdî ez-Za'ferânî
(ö. 260/874)

İmam Şâfiî'nin**“kavl-i kadîm”inin en güçlü râvisi.**

180 (796) yılı civarında Bağdat yakınlarındaki Za'ferâniyye köyünde doğdu. Kendisi Bağdat'a gelen Şâfiî'yi tanıdığından yüzünde henüz tüy bitmediğini söyler. Bu karşılaşmanın Şâfiî'nin 195 (811) yılında ikinci Bağdat seyahati sırasında gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Za'ferânî, ehl-i hadîsten arkadaşlarıyla birlikte Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'nin meclisine katıldıklarını ve münazaralarda onlarla başa çıkamadıklarını, bunun üzerine Ahmed b. Hanbel'e gidip Hanefî çevresinin temel kitaplarından *el-Câmi'u's-şâğıri*'i ezberlemelerine artık izin vermesini rica ettiklerini, Ahmed b. Hanbel'in ise, “Sabredin, Mekke'de gördüğüm Muttalibî yakında bu-

raya gelecek” cevabını verdiğini anlatır. Şâfiî Bağdat'a gelince yanına gidip eserlerinden bir bölüm istediklerini, onun da “el-Yemîn ma'a's-şâhid” bölümünü verdiğini, buna iki gece çalıştıktan sonra Bişr ile girdikleri münazarada üstün geldiklerini, bu durum karşısında şaşkınlığını dile getiren Bişr'in bu savunmanın kendilerine değil Mekke'de gördüğü şahsa ait olduğunu ileri sürdüğünü söyler (Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, I, 201). Şâfiî ile ilk karşılaşmasına dair diğer bir rivayette ise Şâfiî'nin akşam vakti geldiği Bağdat'ta namaz kılmak için gittiği camide kıraati düzgün bir gence uyduğu, ancak gencin yaptığı bir hata yüzünden namazı ifsad etmesi üzerine Şâfiî'nin ona, “Namazımızı bozdun” dediği belirtilir ki bu gencin Za'ferânî olduğu kaydedilir. Bu olay Şâfiî'nin namazda sehivle ilgili bir bölüm yazmasına vesile olmuş, eserine de *Kitâbü'z-Za'ferân* adını vermiştir.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin aktardığı bilgiye göre Şâfiî, Kûfe anlayışının za'yıf noktalarını Za'ferânî'ye göstermiş, o da ikna olup Şâfiî'den kitaplarını semâ yoluyla almaya başlamış (*Menâkıbü's-Şâfiî*, I, 227-228), güzel konuşması ve yeteneğiyle hocasının takdirini kazanmıştır. Şâfiî'nin bizzat okuttuğu “menâsik” ve “salât” dışında kalan diğer bütün kitaplarını Za'ferânî hocasına arzetti. Şâfiî'nin Bağdat'taki diğer talebeli Ahmed b. Hanbel, Ebû Sevr ve Kerâbisî de onun kitaplarını Za'ferânî'nin bu arzı yoluyla aldılar. Za'ferânî'nin kitaplarına icâzet veren Şâfiî, kendisinden kitaplarını okuyarak almak isteyen Kerâbisî'ye müsaade etmeyip ona Za'ferânî'nin kitaplarını alabileceğini belirtti (Sübki, II, 118). Şâfiî, Bağdat'a muhtemelen son gidişinde (198/814) Za'ferânî'ye misafir oldu. Şâfiî'yi Bağdat'ta ağırlayanlar arasında Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'nin de adı geçmektedir. Şâfiî'den başka Süfyân b. Uyyeyne, İbn Uyyeyne, İbn Ebû'l-Cârûd, Vekî b. Cerrâh, Amr b. Heysem, Yezid b. Hârûn, Affân b. Müslim, Ahmed b. Hanbel gibi dönemin önde gelen âlimlerinden de faydalanan Za'ferânî ricâl âlimlerince sika kabul edilmiş ve kendisinden Müslim dışında *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı, Kâsım b. Zekeriyâ, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî, İbn Huzeyme, İbn Ziyâd en-Nisâbüri, Vekî, Ebû'l-Kâsım el-Begavî, İbn Sâid el-Hâşimî, İbn Mahled el-Attâr, Hüseyin b. İsmâil el-Mehâmilî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî rivayette bulunmuştur. Hem Za'ferânî hem Rebî b. Süleyman el-Murâdî'den fıkıh tahsil eden Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Şâfiî mezhebini Bağdat'ta sa-

vunmuş, Şâfiî'nin talebeleriyle Ebû'l-Abbas İbn Süreyç'in hocası Ebû'l-Kâsım el-Enmâtî arasında bir halka işlevi görmüştür. Cüneyd-i Bağdâdî'nin de Za'ferânî'den ders aldığı kaydedilir. Za'ferânî 260 yılı Ramazan ayında (Haziran-Temmuz 874) vefat etti (Sübki, II, 114-117; Nevevî, I, 161). İbn Hallikân vefatı için şâban ayını, Zehebî yıl sonunu vermektedir. Sübkî, Za'ferânî'nin Bağdat'ta kaldığı ve Şâfiî'nin mescidinin de bulunduğu mahalleye daha sonra onun adının verildiğini ve Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin bu mahalledeki mescidde ders okuttuğunu belirtir (*Tabakât*, II, 114).

Şâfiî'nin Bağdat'a gelişine dair bilgilerin ana kaynağı Za'ferânî'dir. Onun belirttiğine göre Şâfiî Bağdat'a 195'te (811) gelip iki yıl kalmış, ardından Mekke'ye dönüp 198 (814) yılında Bağdat'a dönmüş ve birkaç ay kaldıktan sonra oradan da ayrılmıştır. “Ehl-i hadîs uykudaydı, onları uyandıran Şâfiî'dir”; “Mürekkep hokkası taşıyan herkes Şâfiî'ye medyundur” vb. ifadeler de Za'ferânî'ye aittir. Mezhep çevrelerinde sonraki dönemlerde Şâfiî'nin talebeli arasında Za'ferânî ile Rebî b. Süleyman el-Murâdî'nin rivayette, Kerâbisî ile Müzenî'nin dirayette öne çıktığı değerlendirilmiştir. Mezhep-i kadîmin en güçlü ve en güvenilir râvisi kabul edilen Za'ferânî, Şâfiî'nin mezhep-i kadîm çerçevesindeki icthadlarını içeren eserlerini rivayet etmiştir. İbnü'n-Nedîm, *el-Mebsûl* adını verdiği bu eserin Rebî el-Murâdî'nin rivayet ettiği, aynı adı taşıyan eserden çok farklı olmamakla birlikte Rebî'nin rivayeti sonraki fukahanın teveccühünü kazandığı halde Za'ferânî'nin rivayetinin uzun ömürlü olmadığını belirtir (*el-Fihrist*, s. 261). İbnü'n-Nedîm'in bu iki *el-Mebsûl* rivayetinin muhtevaları arasında ciddi bir fark bulunmadığı yönündeki kaydı kavl-i kadîm ile kavl-i cedîd arasında ya ciddi bir farkın olmadığı -ki bu durumda Şâfiî'nin Mısır'da ortaya koyduğu görüşlerde radikal bir değişikliğe gitmediği var sayılacak- ya da Za'ferânî'nin kendi eseri üzerinde tasarrufta bulunduğu anlamına gelir. Ancak Za'ferânî'nin hocasının vefatından sonraki faaliyetleri hakkında pek fazla bilgi yoktur ve sadece elli yıl süreyle Şâfiî'nin kitaplarını okuyup okuttuğu rivayet edilmektedir (İbn Kâdî Şühbe, I, 31). Şâfiî'nin kendi yeni görüşleri lehine, eski mezhebi aleyhine sarfettiği belirtilen sözleri karşısında Za'ferânî'nin nasıl davrandığı, eski öğretisini bırakıp yeni öğretiyi geçip geçmediği bilinmese de, Şâfiî'den sonra elli yıldan fazla yaşadığı ve hocasının Mısır'daki talebeleriyle teşrikimesaide bulunduğu göz-

önüne alındığında rivayet ettiği eski metinleri bırakmış veya en azından bunları yeni mezheple uyumlu hale getirmiş olması ihtimali güçlenmektedir. Bu durumda, “Za’ferânî’nin rivayet ettiği *el-Mebsûṭ* iltifat görmemiştir” şeklindeki İbnü’n-Nedîm’in ifadesi ya Za’ferânî’nin bu rivayetlerde herhangi bir redaksiyona gitmediği, dolayısıyla hocasının terkettiği eski mezhebini içeren bu eserin gözden düştüğü, ya da belli bir düzeltme yapmış olsa da Mısır dönemi râvilerinin mezhep çevrelerinde elde ettiği itibar karşısında tutunamadığı şeklinde yorumlanabilir. Şâfiî’nin kadim döneminde yazdığı eseri *el-Hüccce* olarak bilinirken Za’ferânî’nin rivayet ettiği eserin isminin *el-Mebsûṭ* diye anılması ikinci yoruma ağırlık kazandırmakta ve onun yeni gelişmeleri takip ederek buna göre tavır aldığını göstermektedir. Za’ferânî, *el-Mebsûṭ*’u küçük farklılıklarla Rebî’in rivayet ettiği tertibe uygun biçimde nakletmiştir. Rebî, 240 (855) yılında hacca gittiğinde Za’ferânî ile Mekke’de karşılaşmış ve ona, “Sen doğuda, ben batıda bu ilmi tesbit ediyoruz” demiş, Za’ferânî’nin kendisine gösterdiği ilgi ve samimiyetten hoşnut kalmıştır. Safedî, Za’ferânî’nin yirmi küsur ciltlik bir telif rivayet ettiğini belirtmekteyse de (*el-Vâfi*, II, 176) günümüze sadece isnadı Bilâl-i Habeshî’ye ulaşan bazı hadisleri içeren *Müsnedü Bilâl* adlı risâlesi intikal etmiştir (nşr. Ebû Abdurrahman b. Akil ez-Zâhirî, *Mecelletü’l-buḥûşî’l-İslâmiyye*, XIV, Riyad 1405-1406, s. 227-243; Riyad 1416/1996; nşr. Ebû Meryem Mecdî Fethî İbrâhîm, *Tan-ta* 1409/1989).

Müzenî’nin *el-Muhtaşar*’ından itibaren sonraki dönem Şâfiî literatüründe pek çok meselede mezhep imamının kadim dönem icthadlarına atıflar yapılmakla birlikte bunlarda Za’ferânî’nin adı nâdiren zikredilir. Hangi kanaldan geldiği belirtilmeksizin sadece “fi’l-kadîm” denilerek aktarılan bu tür rivayetlerin büyük kısmının Za’ferânî vasıtasıyla literatüre girdiği söylenebilir. Mezhepte yaklaşık yirmi meselede kadim görüşle amel edildiği belirtilse de literatürde pek çok meselede önceki dönem icthadlarının da zikredilmesi bir mukayese imkânı vermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla Za’ferânî’nin rivayetleri sayesinde Şâfiî’nin görüşlerindeki gelişmeyi kısmen de olsa izlemek mümkün olmuştur. Ayrıca kadim çerçevesindeki rivayetlerin aynı konularda Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye’ye ait görüşlerle karşılaştırılması Şâfiî’nin eski dönem icthadlarının bu iki âlimin fikhına etkisini görme imkânı da ve-

rebilir. Bu husus II (VIII) ve III. (IX.) asırlardaki fikhî etkileşim ağını tesbit bakımından da önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut 1983, I, 13; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 260-261; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Menâkıbü’s-Şâfiî* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1390/1970, I, 201, 221, 227-228; İbn Ebû Ya’lâ, *Ṭabakâtü’l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin), Riyad 1419/1999, I, 369-371; Nevevî, *Tehzîb*, I, 160-161; II, 242-243, 277; Safedî, *el-Vâfi*, II, 176; Sübkî, *Ṭabakât*, II, 114-118; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabakâtü’s-Şâfiîyye* (nşr. Ali M. Ömer), Kahire, ts. (Mektebetü’s-sekâfeti’l-dîniyye), I, 30-31, 45-46, 70-71; Zehebî, *A’lâmü’n-nûbelâ*, XII, 264; Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İstanbul 2007, tür.yer.

BİLAL AYBAKAN

ZA’FERÂNİYYE

(الزعفرانية)

Neccâriyye’ye mensup
Ebû Abdullah İbnü’z-Za’ferânî’nin
görüşlerini benimseyenlere
verilen ad

(bk. NECCÂRİYYE).

ZAFERNÂME

(bk. FETİHNÂME).

ZAFERNÂME

(ظفرنامه)

Şerefeddin Ali Yezdî’nin
(ö. 858/1454)

Timurlular döneminin konu alan
Farsça tarih kitabı

(bk. ŞEREFEDDİN ALİ YEZDÎ).

ZÂFİR EFENDİ

(bk. ŞEYH ZÂFİR).

ZÂFİR-BİEMRİLLÂH

(الظافر بأمر الله)

Ebû Mansûr ez-Zâfir-Biemrillâh İsmâîl
b. el-Hâfız-Lidînillâh Abdilmeccid
b. Muhammed b. Mead
el-Müstansır-Billâh el-Fâtımî
(ö. 549/1154)

Fâtımî halifesi
(1149-1154).

15 Rebîülâhir 527 (23 Şubat 1133) tarihinde Kahire’de doğdu. Hâfız-Lidînillâh’ın en küçük oğludur. Babasının öldüğü gün onun vasiyeti üzerine Zâfir-Biemrillâh (Bi-

A’dâillâh) lakabıyla halife ilân edildi (5 Cemâziyelâhir 544 / 10 Ekim 1149). Fâtımîler’in on ikinci halifesi olup Mısır’da hüküm süren halifelerin dokuzuncusudur. Hilâfete gelince Necmeddin Ebû’l-Feth Selîm (Süleyman) b. Masâlî (Massâl) “es-Seyyidü’l-ecel el-Mufaddal emirü’l-cüyûş” lakabıyla vezir tayin etti. İbn Masâl, kırk elli gün süren vezirliği sırasında zenci askerlerle Türkler arasındaki çatışmaları şiddet kullanarak denetim altına aldı (Makrîzî, *el-Müntekâ*, s. 141-142). Ali b. Zâfir’e göre ise Halife Zâfir, iki taraf arasındaki anlaşmazlığı sonlandırmak ve askerleri yatıştırmak için onlara para verdi (*Aḥbârü’l-düveli’l-münkaṭ’a*, s. 102). Ancak İbn Masâl’in vezir olmasına rıza göstermeyen İskenderiye’nin Sünnî valisi Ebû’l-Hasan Ali b. Sellâr ayaklanıp askerleriyle birlikte 7 Şâban 544’te (10 Aralık 1149) Kahire’ye girdi. Görüşmeler neticesinde kendisine vezirlik hil’ati gönderildi ve “el-Âdil Seyfeddin Nâsırü’l-Hak” lakabıyla vezir tayin edildi. Durumu öğrenen İbn Masâl, Bedevîler’den topladığı askerlerle İbnü’s-Sellâr’ın birliklerini yenmeyi başardıysa da daha sonra İbnü’s-Sellâr üvey oğlu Abbas b. Ebû’l-Fütûh ile Talâi’ b. Rüzzi’ki onun üzerine gönderdi. 19 Şevval 544 (19 Şubat 1150) tarihinde Dilâs’ta (Delâs) meydana gelen savaşta İbn Masâl ve müttefiki Bedr b. Râfi öldürüldü (İbnü’l-Esîr, XI, 128; Makrîzî, *İttî’âzü’l-ḥunefâ*, III, 196-198). Bu savaştan bir ay önce İbnü’s-Sellâr, devletin ileri gelen asker ve bürokratlarının çocuklarından oluşan “sıbyânü’l-hâs” adlı askerî birliği kendisine karşı suikast planladığı gerekçesiyle ortadan kaldırmıştı. Ardından kendisiyle anlaşamadığı nâzirü’l-devâvîn Ebû’l-Kerem Muhammed b. Ma’sûm et-Tinnîsi’yi öldürttü (*a.g.e.*, III, 198-199).

Öte yandan Receb 545 (Kasım 1150) tarihinde Haçlılar’ın Feremâ’ya saldırarak şehri yağmalamaları ve yakıp yıkmaları üzerine Vezir İbnü’s-Sellâr büyük bir donanma hazırladı. 546’da (1151) Yafa, Akkâ, Sayda, Beyrut ve Trablus liman şehirlerine hücum eden Fâtımî donanması Haçlılar’a büyük zarar verdi, gemileri ele geçirildi yahut yakıldı. Fakat sefer Fâtımî hazinesine 300.000 dinara mal olduğundan devlet harcamalarında kısıtlamaya gidildi. Halep Atabegi Nüreddin Mahmud Zengî, Fâtımî birliklerinin çabalarını desteklemek amacıyla Haçlılar’a karşı karadan bir sefer düzenlemek istediysede o sırada Dimaşk şehriyle uğraşması sebebiyle bunu gerçekleştirmedi (İbnü’l-Kalânîsî, s. 315; Makrîzî, *İttî’âzü’l-ḥunefâ*, III, 202). Muharrem 548’de (Nisan 1153) Haçlılar’ın uyguladığı bas-